

Har der været neandertalere i Danmark?

Har der været neandertalere (*Homo neanderthalensis*) i Danmark? dette spørgsmål er kernen i det forskningsprojekt der her vil blive præsenteret. Desværre kan det allerede nu afsløres, at et endegyldigt svar ikke foreligger, endnu! Her kommer vi til substansen af forskningsprojektet som netop undersøger *mulighederne for at finde* spor efter neandertalere i Danmark. Konklusionen på dette spørgsmål er til gengæld at ja, mulighederne forefindes, hvis fremadrettede arkæologiske undersøgelser fokuserer på de specifikke tidsperioder og geologiske lag identificeret i dette projekt. Det lyder jo let nok. Men der er i virkeligheden tale om en grundlæggende paradigmeændring i dansk arkæologi. Grunden til at det er nødvendigt med denne, på sin vis, hypotetiske tilgang til det overordnede forskningsspørgsmål er, at netop dette emne ikke er blevet grundigt undersøgt før. Det er altså et udforsket område inden for dansk arkæologi, som primært arbejder med tiden efter den sidste istid og dermed udelukkende med vores menneskeart, *Homo sapiens*. Dette fokus er naturligvis grundet i de arkæologiske opdagelser der historisk set er gjort i Danmark, som tilsammen danner fundamentet for nuværende teorier om Danmarks befolkningshistorie. Og arkæologi *har* en lang forskningshistorie i Danmark. For eksempel er den velkendte opdeling i Sten-, Bronze- og Jernalder i 1836 den danske arkæolog C.J. Thomsens fortjeneste. Ud fra dette kunne man sagtens fristes til at udlede, at hvis man ikke allerede har fundet spor efter neandertalerne i et område med så lang en arkæologisk tradition, skyldes det sandsynligvis at de simpelt ikke har været her. Her er det dog vigtigt at gøre opmærksom på to faktorer, der i høj grad har påvirket den repræsentative værdi af dette udsagn: 1) forskningshistorisk faktor: Danske professionelle arkæologer har tilsyneladende altid være skeptiske overfor muligheden for at neandertalere kunne bosætte sig i Danmark; så har der overhovedet været seriøse forsøg på at lede efter spor fra neandertalerne? Og 2) naturhistoriske faktor: I Pleistocæn, den periode neandertalerne levede i, var Danmark udsat for flere kraftige istider med landskabsødelæggende effekt som har fremmet omlejring og nedbrydelse af potentielt arkæologisk materiale. Dette har sandsynlighed påvirket muligheden for at gøre fund fra neandertalerne negativt; så findes der overhovedet tilgængelige geologiske lag med mulighed for bevarelse af fund fra neandertalerne?

Med dette fundament er det derfor tydeligt, at for at kunne svare på det indledende spørgsmål (har der været neandertalere?), er det nødvendigt først at klarlægge om tidligere undersøgelser har fundet sted og om de har fokuseret på de rigtige steder, fundtyper og metoder. Konklusionen på denne del af projektet, baseret på en dybdegående bearbejdning af arkæologihistorien, er at der i perioden mellem 1950 og 1970 blev søgt aktivt efter spor efter neandertalere i Danmark, men udelukkende ledt af autodidakte arkæologer. Den eftersøgte fundtype var i høj grad håndkilen; en håndholdt øksetype af flint som netop er karakteristisk for tidlige menneskearter som neandertaleren. Disse undersøgelser var dog primært overfladefokuserede, eftersom autodidakte arkæologer ikke har mulighed for at foretage deciderede udgravninger. Dette faktum er vigtigt fordi landskabets konstante omformning under Pleistocæn gør, at det er meget usandsynligt, til næsten umuligt, at genstande fra neandertalerne er endt på den nuværende overflade. Et andet problem med disse overfladefund, som i 1963 også blev understreget af arkæolog P.V. Glob, er at naturlig flint er allestedsnærværende i det danske landskab. Flinten er transporteret hertil under istiderne. Blandt disse store mængder naturlig flint er der et proportionelt lige så stort antal af såkaldte

geofakter; flint der er gået i stykker i former der minder om menneskeskabte redskaber. Men som altså er naturlige. Disse geofakter kan være meget svære at skelne fra reelle artefakter produceret af mennesker. Selv trænede arkæologer kan, og bliver, ofte snydt. Mange er de tidlige fund gjort af autodidakte arkæologer var derfor håndkile- eller redskabslignende i form, men produceret af naturlige processor. Vi har derfor i dag ingen sikre daterbare fund fra neandertalere i Danmark. At den respekterede arkæologiprofessor P.V. Glob lagde så kraftigt afstand til de tidlige fund, betød at der blev skabt et negativt epistemologisk forskningsgrundlag for undersøgelser af neandertalere i Skandinavien. Der er derfor aldrig blevet viet professionelle arkæologiske kræfter til dette forskningsområde, og den nuværende nationale arkæologiske strategi for undersøgelser af stenalderen, nævner end ikke tiden før den sidste istid. Situationen er til gengæld en anden i vores nabolande Storbritannien og Tyskland, hvor man har en lang tradition for Palæolitisk forskning. Og selvom man her har været aktiv i mange år, dukker der stadig store overraskelser op fra mulden. Eller rettere sagt fra leret. For eksempel, fodafttrykkende af en gruppe hominider (*Homo antecessor*), der for ca. 1 million år siden gik langs stranden ved Happisburgh, England. Det er derfor meget muligt at nye fund vil fortsætte med at dukke op i takt med at landskabet forandre sig.

Dette betyder at fraværet af neandertalere i Sydskandinavien ikke på nuværende tidspunkt kan forsvares i empiriske undersøgelser. Dette leder os til det andet fokusområde i dette projekt, nemlig at undersøge om neandertalernes tilpasningsevner tillod tilstedeværelse i Sydskandinavien, og i så fald, under hvilke miljømæssige omstændigheder. Med denne viden er det muligt at udpege forhistoriske perioder og identificerer de tilhørende geologiske lag egnet til arkæologiske undersøgelser.

Men først, hvem var neandertaleren? Neandertaleren var ikke en kølebærende vild hulemand, som det ellers til tider fremgår. Faktisk er ideen om køllen sandsynligvis opstået som kunstnerisk tankespind inspireret af beskrivelser af eksotiske 'Vilde' først i 1900-tallet. Den ofte portrætterede ludende gang kan heller ikke verificeres, og stammer faktisk fra rekonstruktionen af neandertal manden fra La Chapelle-aux-Saints, Frankrig, som senere viste sig at lide af svær gigt. I dag ved vi i stedet, at neandertaleren var meget lig tidlig *Homo sapiens*, os. De levede i grupper, jagede storvildt, samlede og bearbejdede planteføde, de kontrollerede ild, producerede komplekse redskaber, de tog sig af syge og gamle individer, og til tider anvendte de kropsdekorationer som smykker og pigment. Neandertalerens præcise udbredelsesområde er ikke endegyldigt afklaret, men på baggrund af arkæologiske lokaliteter antages det, at de er en Eurasisk art med en forholdsvis stabil population i Sydeuropa. Nordlige og østlige migrationer fandt sted når den landdækkende is var på tilbagetog og når gunstige miljømæssige forhold tillod det. Miljømæssigt foretrak neandertalerne områder med topografisk og floristisk diversitet samt områder hvor byttedyr og råmateriale som flint og træ var tilgængelige. Selvom neandertalernes totale befolkningstal er ukendt, formodes det at Europa var tyndt befolket sammenlignet med i dag, og at de periodiske udbredelsesforsøg var karakteriseret af kortlevede populationer med højt mobilitetsniveau. Denne strategi var nødvendiggjort af de subsistensøkonomiske krav til store jagt- og fourageringsarealer.

Denne forholdsvis simplificerede gennemgang af neandertalerens levegrundlag forbereder os på identifikationen af perioder hvor Sydskandinavien udviste passende klimatiske og miljømæssige forhold, samt var indenfor rækkevidde. Det er dog desværre ikke et helt

simpelt puslespil at få til at gå op, da vores naturhistoriske viden om Danmark mellem 250.000 og 40.000 år siden, perioden hvor neandertaleren levede, er stærkt påvirket af bevaringsproblemer og forskningsbias. Vores data- og dateringsresolution er derfor tilsvarende svag. Til trods for disse forbehold, har det, ved at sammenføre en bred vifte af forskellige datakilder, været muligt i dette projekt, at lave en overordnet tidslinje for Sydkandinaviens klima-, vegetations- og landskabshistorie som kan bruges som en arkæologisk guide. Det faktum at Sydkandinavien har været igennem en række istider og mellemistider (varmeperioder) er ikke noget nyt. Noget der til gengæld er nyt er at de varme mellemistider ikke repræsenterer mulige perioder for indvandring af neandertalere. Dette er modsat tidligere hypoteser som netop pegede på de lange varmeperioder som de mest sandsynlige. Og det virker måske også lidt paradoksalt, da et varmt klima umiddelbart synes attraktivt. Men eftersom at Danmark var fuldstændig dækket af is under den istid der uundgåeligt kommer før en mellemistid, sænkede landet sig under isens tryk. Hvis den efterfølgende landhævning ikke fandt sted hurtigt nok til at følge med vandstigningen fra isens afsmeltning, ledte det til store oversvømmelser. Dette er præcis hvad der skete i de to længste mellemistider i den periode vi interesserer os for her, nemlig Holstein og Eem mellemistid, hvor Jylland blev afskåret fra Tyskland og resten af kontinentet af et hav der gik igennem dele af det nuværende Sønderjylland og Slesvig-Holstein. Eftersom intet tyder på at neandertalere var farbare på hav, må vi derfor konkludere at Danmark ikke kunne bosættes på disse tidspunkter. Det kunne det til gengæld i de kortere varmeperiode under istiderne, kaldet for interstadialer, hvor den kontinentale landmasse stadig forøgedes af havsænkning men hvor klimaet stadig tillod tempereret vegetation i Sydkandinavien. Af de interstadialer identificeret i Sydkandinavien, er især Brørup interstadial interessant da den sammenfalder med en periode hvor vi ved at neandertalere var til stede i nordlige egne af Tyskland, Storbritannien og Østeuropa. Brørup interstadial er dateret til for ca. 90.000 år siden og dens geologiske aflejringer er et oplagt startpunkt for fremtidige arkæologiske undersøgelser.

Næste skridt er så at præcisere *hvor* sådanne jordlag er bevaret i en tilgængelig kontekst. Igen er der tale om noget af en opgave da Danmarks Pleistocæne geologi på mange måder bedst beskrives som en lagkage der er blevet kørt over af en lastbil adskillige gange. Ved at sammenlægge store mængder information fra litteratur, geologiske rapporter, geotekniske databaser, luftfoto, satellitbilleder og felt-rekognoscering blev forekomsterne af relevante Pleistocæne jordlag og landskabstræk, som for eksempel begravede dale og søer, kortlagt og sammenført med forekomster af grusgrave og naturlige erosionsområder, såsom strandskrænter. Med dette kort, som i sig selv er et vigtigt redskab der rækker ud over arkæologien, er det muligt at identificere tre overordnede områder, samt specifikke grusgrave, hvor muligheden for at finde de eftersøgte jordlag er til stede. De tre områder er: Holsted Bakkeø, Rødning Bakkeø og Hinnerup-egnen, alle i Jylland. Fremadrettede arkæologiske undersøgelser skal derfor starte her. Denne konklusion repræsenterer et vigtigt resultat i dette projekt.

Men hvorfor er det så vigtigt om neandertalere var her eller ej kunne man fristes til at spørge. Faktisk er det essentielt for vores forståelse af neandertalerens tolerance- og tilpasningsevner. Som tidligere nævnt, er neandertalernes maksimale udbredelse stadig et åbent spørgsmål indenfor arkæologien, og der er derfor brug for målrettede undersøgelser i 'periferien'

for at verificerer eller afkræfte deres tilstedeværelse her. Det er ikke kun gældende for Skandinavien, men også for eksempelvis de Baltiske lande, hvor man også historisk har set bort fra denne vigtige periode af forhistorien. Der er derfor mulighed for at gøre nye og banebrydende fund i disse områder. Man skal blot lede de rigtige steder. Så selvom det at finde neandertalere i Danmark på mange måder minder om at finde nålen i høstakken, så er det med dette ph.d. projekt, kommet et skridt nærmere.